

bogomilice. Și această atitudine putea să difere, așa cum diferea și în cadrul bisericii creștine. D. Anghelov a arătat că trebuie să facem o distincție între așa-zisii «aleși» și între marea masă a credincioșilor simpli¹. Metoda «expertizei dogmatice», utilizată îndeobște în respingerea originii și funcțiunii bogomilice a apocrifelor, nu ține seama tocmai de acest fapt important.

Bogomilismul a fost o revoluție care s-a întins în Bulgaria pe mai multe veacuri, trecînd de la o fază acută la o îndelungă rezistență pasivă. De aceea raporturile pozitive ori negative ale unor apocrife bulgare cu doctrina bogomilică dintr-un anumit moment al existenței sale istorice, fie din faza notată de Cozma, fie din aceea consemnată de Eftimie Zigabenu, pot să nu reprezinte în realitate nimic. În orice caz, asemenea raporturi nu pot determina mecanic, prin simpla lor constatare pozitivă ori negativă, apartenența unei opere literare scrise sau orale, la cultura bogomilică ce a avut o evoluție multiseclară, trecînd de la faza susținerii rigide a unei doctrine la aceea complexă a reprezentării aspirațiilor și realităților unor mase populare chiar în afara comunităților bogomilice. Masele populare românești s-au considerat totdeauna ortodoxe și n-au avut niciodată conștiința faptului — constatat totuși de noi astăzi prin studiul culturii populare — că multe din concepțiile și atitudinile lor religioase își trag originea din eresul bogomilic.

Fondul literar necesar bogomilismului pentru înlocuirea cărților și practicilor ortodoxe feudale care fuseseră epurate a fost realizat acceptîndu-se și adaptîndu-se opere mai vechi, de cele mai multe ori neslave, dintre apocrifele epocii, adică dintre scrierile cu caracter religios nerecunoscute de biserică oficială și chiar condamnate de aceasta. Deci origina genealogică poate fi căutată de multe ori în afara doctrinei bogomilice și în afara creației slave, dar *conservarea și transmiterea lor a fost un fapt cultural neîndoelnic bogomilic*. Într-adevăr, dacă acele apocrife ar fi fost lipsite de sprijinul comunităților bogomilice, ele ar fi dispărut, așa cum a pierit de pildă întreaga cultură bogomilică a Bosniei și a Provenței de îndată ce au fost lipsite de sprijinul social al comunităților populare pauliciene. Supraviețuirea, ca și rolul dobîndit și îndeplinit de apocrife în Bulgaria și acolo unde au pătruns influențele și formele culturii populare bulgare, oricare ar fi fost originile lor genealogice, a rezultat din bogomilism ca dintr-o forță socială ce le-a dat rezistență și circulație. Ca atare, aceste apocrife aparțin culturii bogomilice. De aceea strădaniile învățaților care au încercat să accentueze originile nebulgare ale unor asemenea apocrife în cultura romînă, folosind argumentul genealogic și punînd pe primul plan originilele bizantine, au cel mult meritul de a fi semnalat izvoarele lor în cultura sud-slavă. Dar faptul fusese de mult făcut de Hasdeu, care văzuse problema într-o lumină mai justă².

De fapt, ceea ce a dat bogomilismul maselor populare a fost o organizare, o conștiință de sine, conștiința antagonismului lor cu pătura conducătoare, și independența față de presiunea ideologiei feudale exercitată prin biserică. Zdruncinînd autoritatea clerului, educînd masele în ideea că *ordinea feudală este o creație a satanei și justificînd ideologic dorința de a o combate activ*, bogomilismul a creat premisele unei *culturi populare bine încheiate, capabilă să-și exercite influența pînă departe, prin forme specifice de manifestare și prin produse*

¹ Op. cit., p. 63.

² Vezi partea a II-a a studiului de față.